

Erdvilas JAKULIS

Vilniaus universitetas

AR PRŪSŲ KALBOJE EGZISTAVO LIE. *tekėti, tēka* VEIKSMAŽODŽIŲ TIPAS?

Analizuojant prūsų kalbos veiksmažodžių sistemą dažnai reikia nustatyti trūkstamas veiksmažodžio paradigmos grandis. Tokiais atvejais kalbininkai linkę sprauti prūsų kalbos faktus į rytų baltų (ypač lietuvių) kalbų modelį, nors šitokios rekonstrukcijos ne visada laikytinos patikimomis. Šiame straipsnyje siekiama nustatyti, ar galėjo prūsų kalboje būti veiksmažodžių, atitinkančių lietuvių *-ėti, -a, -ėjo* tipą. LKŽ užfiksuoti 827 tokio tipo veiksmažodžiai, iš kurių 123 turi atitikmenis latvių kalboje (pvz., lie. *tekėti, tēka, tekėjo* = la. *tecēt, teku, tecēju*, žr. dar Jakulis 2002, 54). Jei toks tipas egzistuojęs prūsų kalboje, būtų galima laukti bent kelių atitikmenų, nes kiti priesaginių ar šakninių veiksmažodžių tipai prūsų kalbos paminkluose atspindimi gana akivaizdžiai.

Kadangi prūsų kalboje (tiksliau – pirmajame katekizme) užfiksuoti tik penki priesagos *-ē* veiksmažodžiai yra *ī*-kamieniai¹ (pvz.: inf. *turrettwey* I, *turrietwei* II, *turrītwei* III₇ „turėti“; praes. 1 sg. *turri* III 99₁₉, 2 sg. *tur* I, II, *turri* III, *turei* III „turi“; 3 sg. *turri* III, *turei* III, *ture* III „turi“; 1 pl. *turrimai* III, 2 pl. *turriti* III; žr. Kaukienė 1998, 35; plg. PKEŽ IV 204–205), o antrojo ir trečiojo katekizmo kalboje **-ē* pakito į *-ī*, veiksmažodžių, atitinkančių lie. *tekėti, tēka* tipą, mėginama rasti tarp priesagos pr. inf. *-ī*- veiksmažodžių.

PKEŽ IV 119 pateikiamas vienintelis tokio tipo verb. pr. **skelētvei, *skela* „būti skolingam, kaltam“², kuris rekonstruojamas iš pr. part. praes. *skellānts* (III 65₁₈), *skelants* (III 67₁₉) [skelānts] „(esantis) skolingas, kaltas“ bei pr. subst. *skallīsnan* „prievole“, nors minėti pavyzdžiai suponuotų kitokią paradigmą – pr. verb. inf. **skelītvei* (ar **skalītvei*), praes. *skelā* „skelėti, privalėti“ (plg. Kaukienė 2000b, 139). Jei vis dėlto laikytumėmės pirmosios etimologijos, prūsų kalbos veiksmažodžio tiesiogiai sieti su lie. *skelėti* neleistų tai, kad lie. *skelėti, skėli /-ia /-a, -ėjo* „būti skolingam“ *a*-kamienė forma yra antrinė³, o būsenos reikšmė būdingesnė priesagos *-ėti i*-kamieniams veiksmažodžiams (plg. *mylėti, myli; gulėti, gūli* ir pan.).

¹ Plg. lie. *-ėti, -i, -ėjo* veiksmažodžių tipą.

² Verb. blt. **skel-/*skal-/*skil-* „būti skolingam, pasiskolinusiam“ < verb. ide. **skel-/*skol-/*skl-* „pasilenkti (ką sau)“, žr. PKEŽ III 330.

³ V. Mažiulio (PKEŽ IV 119) manymu, lytys *skėli, skėlia* yra senesnės.

Su *tekėti, tēka* tipo veiksmažodžiais PKEŽ etimologiškai siejami dar keli rekonstruoti priesaginiai prūsų kalbos veiksmažodžiai (**peldētvei*, **kabētvei*, **bīlēt*, *kalsēt*), greta nurodant priesagines prezento formas arba visai jų nenurodant:

Su s. lie. *peldėti, példa*, -éjo „taupyti, tausoti; šykštėti; atsisakyti, vengti“ siejamas pr. part. (III) *peldiuns* „pelnęs, įgijęs“, suponuojantis pr. verb. inf. **peldi-tvei* „pelnyti, įgyti“ (PKEŽ III 247–248: pr. (III) **peldi-tvei* < pr. **peldē-tvei*)⁴.

Su lie. *kabėti, kāba*, -éjo „kaboti“ PKEŽ II 62 siejamas pr. inf. **kabē-tvei* „kabėti“, kuris rekonstruojamas iš pr. part. *kabiuns* „kabėjęs“. Trečiajame katekizme šis žodis pateikiamas tokiame kontekste: *Darumb wird ein Man seinen Vater vnd Mutter verlassen vnd an seinem Weib h a n g e n (...)* – *Stesse paggan wīrst ains wirs Swaian Tawan bhe mūtin powiērpuns bhe en swaiasmu gennan k a b i u n s (...)* „To dėlei tampa vienas vyras savą tėvą bei motiną apleidęs ir į savą moterį (į si) k a b i n e s⁵ (...)“ (PKP II 198). Sprendžiant iš šio konteksto pr. *kabiuns* galėjo reikšti ne „kabėjęs“, o „(i)kibęs, (įsi)kabinęs“, todėl galima atstatyti pr. verb. inf. **kabi-* „(įsi)kabinti, (i)kibiti“ (plg. *K a u k i e n ė* 2000a, 139), bet ne inf. **kabē-* „kabėti“.

Remiantis pr. verb. inf. *billit* „byloti“ III 67₁₆, part. *billiuns* III 117₂₄ „bylojęs“ ir asmenuojamosiomis formomis (praes. 1 sg. *bili* „byloju“ III, 3 sg. *billē, bille, billā, billa* III „byloja“; praet. 1 sg. *billai* III, 3 sg. *billa* III „bylojo“, *byla* II „t.p.“, *billē* III „vadinoti“, *belats* I, *billāts* III „bylojo“; 1 pl. *billēmai* III „bylojame“ ir kt.), PKEŽ I 140–142 rekonstruojamos kelios priesaginių veiksmažodžių paradigmos: pr. inf. **bīlēt* (> **-īt*), praes. **bīlēja* (→ *billē*); inf. **bīlāt*, praes. **bīlāja* (→ *billā*)⁶; inf. **bīlīt* (< **-ēt*), praes. **-ījo*⁷ (*billi*). Tokiu atveju pr. verb. **bil-ēt* būtų savarankiškai pasidarytas iš blt. **bel-/ *bil-/ *bal-* „trinkėti, bildėti“ > „kalbėti, sakyti“ ir tiesiogiai su tos pačios šaknies rytų baltų refleksais – lie. *bildėti, bilda*, -éjo „trinkėti“ ir la. *bildēt, -u, -ēju* „sakyti, kalbėti“ –, turinčiais priesagą **-ėti* ir plėtiklį *-d-*, nesusijęs. Tuomet nėra būtinybės pr. *billit* kildinti iš ankstesnio pr. **bīlēt*, jei galimà paprastesnė, į rytų baltų kalbų sistemą neįsprausta paradigma: pr. inf. *billit*, praes., praet. *bill-ē / -ā / -i* (plg. *K a u k i e n ė* 2000a, 138).

⁴ Blt. **pel-d-* „papildyti, gausinti (savo turtą kuo)“ < verb. blt.-sl. **pel-* (praes.) / **pil-* (inf.) „(intr.) pasipildyti, gausėti (turtui kuo)“ < * „(tr., intr.) pilti (piltis), berti (birti)“ (plg. lie. diāl. *pil-ti, pēl-a* „pilti“) < ide. **pel(H)-* „t.p.“ (PKEŽ III 247–248).

⁵ Retinta mano – E. J. (*Wirst*) ... *kabiuns* „(tampa) ... kabinęs“ – pr. fut. (sudurtinis) „kabins“ (PKEŽ II 62).

⁶ Tokia rekonstrukcija remiama la. *guod-ēju* „tausau, gerbiu“ resp. *guod-āju* „t.p.“; plg. lie. *bylōti, -ója* (*bỹlo*), -ójo „t.p.“.

⁷ Pastaroji prezento lytis, V. Mažiulio nuomone, atsiradusi greta infinityvo po to, kai inf. **-īt* (III) < **-ēt*. Kita vertus, pirmojo asmens formą, kuri baigiasi priesaga *ī*, galima traktuoti kaip infinityvo priesagos *ī* skverbimąsi į prezentinę paradigmą, plg. *K a u k i e n ė* 1998, 19.

Remiantis pr. verb. *kaltzā* „skamba“ III 77₇ [49₃₁], *kelsāi*⁸ „t. p.“ III₆₁ ir adj. *kalsīwingiskan* „skambia“ III 41₂, PKEŽ II 99 taip pat rekonstruojami keli veiksmažodžių variantai: pr. inf. **kalsātvei* „skambėti“, praes. **kalsāja* (→ *kalsā*), praet. **kalsājā* ir modalinis sinonimas pr. inf. **kalsē-tvei* „t. p.“ > pr. (III) **kalsī-tvei*⁹ „t. p.“. Šis pr. inf. **kalsē-tvei* būtų savarankiškas formanto -s ir priesagos -ēt vedinys¹⁰ iš verb. blt. **kal-*, kurio refleksai su priesaga -ēti lietuvių ir latvių kalbose turi plėtiklį -b- (lie. *kalbėti, kalba, -ėjo* „plepėti, kalbėti“ ir la. dial. *kalbêt* „t. p.“), todėl jų tiesiogiai sieti su **kalsētvei* negalima¹¹. Tuomet nebūtina atstatyti kelių šio prūsų kalbos veiksmažodžio paradigmų, jei galima paprastesnė: pr. inf. *kalsī-*, praes. *kalsā-* „skambėti“ (plg. *Kaukienė* 2000b, 140).

Iš penkių pateiktų prūsų kalbos priesaginių veiksmažodžių nė vieno negalima tiesiogiai sieti su *tekėti, tēka* tipo veiksmažodžiais. Nors pr. **peldī-* ir **skelī-* reikšmė ir šaknies struktūra atitinka lietuvių kalbos *tekėti, tēka* tipo veiksmažodžius, jie, drauge su kitokios kategorinės reikšmės pr. **kabī-* bei kitokios šaknies struktūros (finalės) veiksmažodžiais pr. **kalsī-* ir **billī-*, priklauso kitam morfologiniam tipui (turinčiam kintamąją priesagą -ī/-ē/-ā-, plg. *Kaukienė* 1998, 15–16). Taigi turimi duomenys neleidžia suponuoti, kad prūsų kalboje būta *tekėti, tēka* tipo veiksmažodžių.

Tokią išvadą paremia ir tai, kad prūsų kalboje užfiksuota šakninių veiksmažodžių (ar jų dalyvinių formų), kurių atitikmenys lietuvių ir latvių kalbose yra perėję į *tekėti, tēka* veiksmažodžių tipą, pvz., pr. part. *stenuns* I 7₁₆ [stēnuns] „kentėjęs“, suponuojantis šakninį pr. verb. **sten-*, **stēn-* „kentėti“: lie. *stenėti, stēna, -ėjo* „dejuoti, vaitoti“ = la. *stenēt, -u, -ēju* „t. p.“ (plg. PKEŽ IV 158). Verb. blt. **sten-* „dejuoti, aimanuoti“ giminaičiai kitose indoeuropiečių kalbose – s. sl. *stenati* (< **stenti*), *stenjo* „vaitoti, dejuoti“; gr. *στένω* „dejuoju, aimanuoju“; s.i. *stánati* „griaudžia, dunda“; ags. *stenan* „vaitoti, dejuoti“; vž. *stենen* „stenėti“ – irgi yra šakniniai veiksmažodžiai¹².

Taigi *tekėti, tēka* veiksmažodžių tipo formavimosi procesas greičiausiai prasidėjo tik rytų baltų epochoje. Prie šakninio veiksmažodžio (pvz., **tekti, *teka, *tekē*) preterito kamiengalio **-ē* buvo pridėtas antrinis kamiengalis **-jā* (**tekējā*) arba tematinės asmenų galūnės (plg. *Kazlauskas* 1968, 348), o po to pagal preterito kamiengalį **-ējā* išlyginta infinityvo forma (**tekti* → **tek-ē-ti*). Kadangi prūsų kalboje

⁸ 3 sg. *kelsāi* „skamba“ nebūtinai laikytina sutrumpėjusia tematine forma. Ji gali būti aiškinama kaip turinti prišlijusį -i po ilgojo galūnės balsio, plg. III *mensai* (**mensā*) „mėsa“, III *giwei* (**gīwē*) „gyvenimas“, plg. *Kaukienė* 1998, 20.

⁹ Pagrindinės formos nerekonstruojamos. Matyt, irgi reikėtų laukti **kalsēja* (→ **kalsē*).

¹⁰ Galėtų atitikti priesagos lie. *-ėti* veiksmažodžius, bet šie yra iteratyvai (pvz., lie. *švilpsėti, švilpsī, -ėjo*).

¹¹ Lietuvių kalbos *tekėti, tēka* tipo veiksmažodžiai apskritai neturi finalės -ls- samplaikos.

¹² Tokių veiksmažodžių, rytų baltų kalbose perėjusių į *tekėti, tēka* tipą, yra ir daugiau (plg. lie. *tekėti, tēka*, „judėti srove, bėgti“, la. *tecēt, teku, tecēju* „t. p.“ ir s.sl. *tešti, tekō* „t. p.“; ved. *takti* „schießt dahin“; dar žr. *Jakulis* 2002, 147–148).

po balsinių priesagų buvo jungiamos ne tematinės, o atematinės asmenų galūnės (plg. *billēmai* III „bylojame“), o vienaskaitos pirmasis, antrasis ir trečiasis asmuo dažniausiai turėjo nulinę galūnę (baigėsi priesagos balsiu)¹³, tai nebuvo motyvų atsirasti *tekėti, tēka* veiksmažodžių tipui.

WERE THERE IN THE OLD PRUSSIAN LANGUAGE ANY VERBS ANALOGOUS TO LITH. *tekėti, tēka* VERBAL TYPE?

Summary

The article seeks to determine whether the Old Prussian language could have had verbs analogous to the Lithuanian type ending in *-ėti* in the infinitive, *-a* in the present tense and *-ėjo* in the past tense. Vytautas Mažiulis' *Prussian Etymological Dictionary* directly attributes only one reconstructed verb to this type, **skelētvei*, **skela* 'to owe, to be at fault', and indirectly connects several suffixal verb forms, **peldētvei* 'to earn; to obtain', **kabētvei* 'to hang', **bilēt* 'to tell' and **kalsēt* 'to ring'. The OPr. verbs under discussion, however, belong to another verbal type (with variable suffix) – inf. *-ī-*, praes./praet. *-ā/-ē-*.

The *tekėti, tēka* verbal type arose from the past tense stem, **-ē*, of root verbs with the addition of thematic personal endings, i.e., a secondary stem **-jā* (**tekējā*). The past tense stem **-ējā* suffix **-ē* was then introduced into the infinitive (**tekti* > **tek-ē-ti*). The Prussian language added plural personal endings to vowel suffixes athematically (directly after the suffix vowel), and because the first, second and third person singular usually had a zero ending – the final vowel was that of the suffix (see Kaukienė 2000b, 58 f.). Therefore there was no basis for *tekėti, tēka* verbs to arise.

Hence we may conclude that *tekėti, tēka* verbal type is an East Baltic innovation.

LITERATŪRA

Endzelīns J., Darbu izlase, I–IV, Rīga, 1957–1981.

Jakulis E., 2002, *Tekėti, tēka* tipo veiksmažodžiai ir jų istorija. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Rankraštis, Vilnius.

Mažiulis V., 1999, Pastabos dėl prūsų veiksmažodžių, – *Baltistica*, XXXIV (2), 185–186.

Kaukienė A., 1998, Prūsų kalbos veiksmažodžių struktūros ypatumai, – *Baltistica*, XXXIII (1), 15–37.

Kaukienė A., 2000a, Prūsų kalba, Klaipėda.

Kaukienė A., 2000b, Prūsų kalbos veiksmažodžių galūnės ir jų jungimosi būdai, – *Veiksmažodžio raidos klausimai* (žurnalo „Tiltai“ priedas Nr. 1), Klaipėda, p. 55–64.

Kazlauskas J., 1968, Lietuvių kalbos istorinė gramatika (kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis), Vilnius.

PKEŽ – V. Mažiulis, Prūsų kalbos etimologijos žodynas, I–IV, Vilnius, 1988–1997.

Schmid W. P., 1963, *Studien zum baltischen und indogermanischen Verbum*, Wiesbaden.

Trautmann R., 1910, *Die altpreussischen Sprachdenkmäler*, Göttingen.

¹³ Tokią sistemą kalbininkai linksta laikyti prūsų kalbos naujadaru ir rekonstruoja **-ējā*, **-āja* ar pan. tipo formas, kurios vėliau buvusios sutrumpintos (plg. Trautmann 1910, 276 t.; Endzelīns IV₂ 138 t.; Schmid 1963, 65; PKEŽ II 99), tačiau, A. Kaukienės (2000b, 58–59) nuomone, neišplėtotą vienaskaitos paradigma greičiausiai laikytina prūsų kalbos archaizmu.